

ПОДАЛЬША ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІСЛЯ РОКУ ПРЕЗИДЕНТА ЗЕЛЕНСЬКОГО ТА ПІД ЧАС КРИЗИ COVID-19¹

ВСТУП

Рік Володимира Зеленського на посту Президента у відносинах із громадянським суспільством характеризується браком розуміння, протистоянням та скандалами. Організації громадянського суспільства замість діалогу із владою обговорюють новітні парламентські ініціативи обмежити можливості фінансування їх діяльності іноземними донорами. Попри обіцянки влади, зокрема й безпосередньо Президента України, питання нападів на активістів не знаходять переконливого вирішення, а дії слідства і прокуратури у багатьох резонансних справах наштовхуються на підозри у необ'єктивності та небажанні притягти до відповідальності справжніх винуватців. Крім того, повідомлення про нові напади створюють відчуття повернення до «часів Януковича», коли влада свідомо протиставила себе громадянському суспільству, що стало однією з причин її повалення під час Революції Гідності. Брак реальних досягнень на шляху до мирного врегулювання на Донбасі та постійні підозри у можливій «зраді» викликають активну протидію громадянського суспільства, що вдається до мирних попереджувальних заходів. Спроби членів парламентської «монобільшості» через законопроект про дезінформацію отримати важелі впливу на незручні засоби масової інформації викликали занепокоєння щодо наступу на свободу слова.

Сумніви у компетентності дії представників влади на початку пандемії коронавірусу, зокрема невдалі кадрові рішення щодо очільників системи охорони здоров'я, поглибили зневіру українського суспільства у спроможності влади, що наразі персоніфікована у особі Президента Зеленського, забезпечити належні відповіді на виклики, що постали перед Україною в зв'язку із глобальною кризою. Кроки до заперечення та навіть знищення позитивних результатів реформ та досягнень попередньої влади призводять до відкату в багатьох сферах, де

¹ This Briefing Paper was written by Kostyantyn Krasovsky.

громадянське суспільство вважало виконаними певні задачі. Наприклад, зазіхання на результати реформи децентралізації протиставляють місцеве самоврядування центральній владі, а спроби повернути політичний вплив у взаємовідносини із судовою гілкою влади натикаються як на супротив самих суддів, так і організацій громадянського суспільства, а також міжнародних партнерів України. Брак рішучої реакції на антикорупційні розслідування журналістів загострив підозри про виключення з порядку денного влади відповідної тематики.

Розглянемо детальніше роль громадянського суспільства у перетворенні України на високорозвинену європейську країну, його проблеми на поточному етапі та, окремо, виклики, пов'язані із пандемією.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК РУШІЙНА СИЛА ЗМІН В УКРАЇНІ

Зважаючи, що не політичні сили, а саме громадянське суспільство було рушійною силою Євромайдану та Революції Гідності, що характеризуються феноменальними прикладами самоорганізації громадян, саме організації громадянського суспільства забезпечили можливість належного викладу вимог суспільства та бажання змін. Крім того, хвиля самоорганізації та високої альтруїстичний дух громадян в 2014 році дозволили постати масовому волонтерському руху, добровольчим батальйонам та підтримати послаблений державний механізм у протистоянні з російською агресією. Влада змогла не тільки опертися на інститути громадянського суспільства, але і активно залучала їх до участі в реформуванні, дбала про їх розвиток. Як констатується у Аналітичній доповіді «Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні»: «Трансформація української політичної системи, спричинена подіями листопада 2013 – лютого 2014 рр., свідчить не тільки про зростання ролі громадянського суспільства в розбудові демократичної держави, але й про початок формування нового рівня відносин у трикутнику «громадяни – громадянське суспільство – держава»². Згідно з результатами опитування громадської думки, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 4–9 листопада 2016 р., волонтерським організаціям довіряли майже 66% громадян, тоді як громадським організаціям – майже 52%. Загалом, за результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 3–9 березня 2017 р., високу повагу в населення України викликали гуманітарні та добродійні організації (64,4% тих, хто їм довіряє), а також жіночі (48,1%) та екологічні (44,5%) організації. Результати цього дослідження фіксували й помітний рівень довіри населення України до профспілок (33,6%).³

Організації громадянського суспільства змогли, на відміну від владних інститутів, зберегти високу довіру громадян. Соціологи, констатуючи кризу довіри до політичних лідерів та всіх державних інституцій, крім армії, підкреслювали високий рівень довіри до

волонтерів та громадських організацій. Крім цього, 2018 року на тлі спроб нав'язування електронного декларування для антикорупційних активістів відбулася криза взаємовідносин громадянського сектору з державними органами.⁴ Криза довіри до всіх «старих» політичних діячів влади і опозиції, а також державних інститутів, розчарування рівнем взаємодії громадянського суспільства із владою, накладені на відродження патерналістських настроїв в українському суспільстві, склали основу перемоги несистемного кандидата в президенти. Утім, дуже цікавим є факт, який констатує керівниця програми «Український Форум» у британському аналітичному центрі Chatham House та дослідниця українського громадянського суспільства Оріся Луцевич: «Чимало відомих українських волонтерів, антикорупційних активістів, реформаторів, культурних діячів і незалежних журналістів, хоч і були великими критиками Петра Порошенка, вкрай скептично сприйняли перемогу на виборах популярного коміка Володимира Зеленського. Деякі навіть відверто підтримали Порошенка, хоча той час від часу звинувачував у проблемах саме своїх критиків з третього сектору»⁵. Вона вважає, що мовчання кандидата Зеленського, сприяло його перемозі, бо «в людей склалося враження, ніби він слухає». Але відсутність діалогу затягнулася. Обраний формат комунікації із суспільством у вигляді коротких відеороликів на початку сприймався за рахунок своєї новизни, але не міг забезпечити головну функцію комунікації влади – зворотній зв'язок. На жаль, протягом першого року на посту Президента України Володимир Зеленський не зміг артикулювати та комунікувати громадянському суспільству своє бачення подальших шляхів розвитку Української держави. Це, на жаль, є суттєвою перепороною для використання для впровадження відповідних реформ потенціалу довіри суспільства до громадських організацій, який залишається достатньо високим.

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Останній індекс сталості організацій громадянського суспільства USAID за 2018 рік визначив загальний рівень сталості організацій громадянського суспільства в Україні на рівні 3.3 (стійкість еволюціонує). Показник «Правове середовище» зафіксований на недостатньому рівні 3.6 (стійкість еволюціонує). Показник «Фінансова стійкість» організацій громадянського суспільства узагалі перебуває на дуже низькому рівні 4.1 (стійкість еволюціонує)⁶.

Зважаючи на те, що українське громадянське суспільство потребує розуміння своїх проблем та для пошуку відповідних рішень, варто звернути увагу на презентований для обговорення в рамках Ініціативи секторальної підтримки громадянського суспільства в

⁴ Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Андріюченко Т. В., Бекешкіна І. Е. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. – К. : НІСД, 2018. – 128 с.

⁵ <https://hromadske.ua/posts/zelenskij-malo-govoriv-ale-u-lyudej-sklalosya-vrazhennya-nibi-vin-sluhaye-doslidnitsya-gromadyanskogo-suspilstva>

⁶ <http://www.ucipr.org.ua/images/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0/Ukraine.pdf>

² Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. – К. : НІСД, 2017. – 56 с.

³ Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. – К. : НІСД, 2017. – 56 с.

Україні проект «[Карті правових реформ для громадянського суспільства](#)». Цей проект є аналітичним, візійним та полісидокументом, що міститиме бачення пріоритетів реформування та покращення правового середовища для організацій громадянського суспільства України на 2021—2025 роки.⁷ Згідно із задумом авторів, представлений проект буде доопрацьований до вересня 2020 року за результатами регіональних обговорень та додаткових консультацій із зацікавленими сторонами. Документ визначає 91 проблему та пропонує 307 рішень для громадянського суспільства, які оформлені у вісім тематичних розділів, що визначають стан справ та пропонувані рішення щодо правового статусу організацій громадянського суспільства, їх оподаткування, стимули до благодійництва, державне і місцеве фінансування організацій громадянського суспільства, їх залучення до надання соціальних послуг і соціальне підприємництво, розвиток волонтерської діяльності, участь громадськості у формуванні та реалізації владних рішень, державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства, питання безпеки активістів і організацій громадянського суспільства тощо.

Парадоксально, але незважаючи на наведені вище приклади зростання рівня самоорганізації громадян, не вирішеними залишається проблеми реального наповнення розбудови інститутів громадянського суспільства. Деякі організації громадянського суспільства стають своєрідним буфером, фільтром ресурсів, які направляються західними донорами для проєктів в Україні. В науці та ряді досліджень щодо організацій громадянського суспільства пост-радянських країн описано коло проблем, пов'язаних з так званими питаннями «civic oligarchy», «NGO-сгасу»⁸. Різниця між цілями допомоги та реальністю імплементації, відсутність первинних, низових осередків, певна елітарність груп, які отримують західну допомогу, зацикленість на своїх внутрішніх питаннях, а не на побудові широких мереж та розвитку публічності доводять, що «допомога у справі демократизації має тенденцію віддалятися від прагнень місцевих акторів в країнах, що демократизуються».⁹

Відсутність бажання поглянути безпосередньо «в очі» цій проблемі, самостійно, або разом із західними організаціями приділити більше уваги створенню мереж низових організацій та широкого залучення громадян до проєктів організацій громадянського суспільства та розбудові інших інститутів громадянського суспільства надає владі та представникам проросійських сил аргументи для створення штучного негативного образу «грантожерів» чи «соросят» та підживлює намагання відрізати або ускладнити для організацій громадянського суспільства отримання західної допомоги та позбутися цих «нав'язливих» структур.

ВИКЛИКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

У глобальному світі неможливо оминати глобальні виклики. Пандемія коронавірусу не оминула організації громадянського суспільства України, що відчували значний вплив на їхнє функціонування. Утім, моніторинг програми «Долучайся!» констатує тенденцію до активізації волонтерства, відтворення локальних ініціативних груп, започаткованих під час Революції Гідності для підтримки лікарів та людей, які потребували допомоги. Вказується, що чимало організацій «перебудували свою діяльність і спрямували зусилля на комунікації та відповідальне інформування про пандемію, щоб відповідати викликам». Громадянське суспільство не перестало бути «вартовим демократії». Воно продовжує стежити, як держава виконує свої повноваження і чи вона не зловживає умовами карантину.¹⁰

Як свідчать результати онлайн-опитування Коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» «Оцінка спроможності ОГС в умовах COVID-19», «абсолютна більшість громадських організацій в Україні (97 %) продовжують працювати в умовах пандемії коронавірусної інфекції COVID-19. Водночас 79,4 % організацій перейшли до онлайн-формату роботи, тоді як 17,6 % ГО і далі працюють у звичайному режимі... Більше половини громадських організацій (67,6 %) почали впроваджувати інноваційні підходи у своїй діяльності. Здебільшого це стосується проведення конференцій, тренінгів та інших заходах у форматі онлайн. Проте майже кожна друга організація (55,9 %) заявляє про меншу ефективність онлайн-дискусій у порівнянні зі звичайними. Більшість ГО (66,2 %) частково змогли адаптувати свої проєкти до реалізації в умовах пандемії, а кожна четверта організація (25 %) змогла адаптувати повністю. Про скасування всіх проєктів заявляє майже кожна десята ГО (8,8 %). Трохи більше половини громадських організацій (54,4 %) говорять про зменшення можливостей у пошуках фінансування. І лише 13,2 % заявляють про збільшення можливостей одержувати кошти на свою діяльність. Також більше третини ГО (39,7 %) констатують значне або часткове погіршення співпраці з органами влади та місцевого самоврядування в умовах пандемії. Про покращення цієї співпраці говорить лише кожна десята організація (11,8 %). Але майже половина громадських організацій (45,6 %) долучені до вироблення рішень щодо протидії COVID-19».¹¹

Крім безпосереднього впливу на громадянське суспільство, слід звернути увагу на наявні твердження про те, що карантинні методи, які впроваджує влада, не завжди адекватні викликам, що ставить пандемія.¹² Існує небезпека запровадження занадто жорстких заходів, порушення прав людини, зазіхання на конституційні свободи, перевищення державою поліцейних заходів. Однак, незважаючи на виклики, організації громадянського суспільства виявилися спроможними підняти голос проти спроб наступів на свободи та права, забезпечити суспільство від зазіхань на них держави.

⁷ <https://detector.media/community/article/178292/2020-06-26-91-problema-307-rishen-u-kiievi-prezentuvali-kartu-pravovikh-reform-dlya-gromadyanskogo-suspilstva/>

⁸ Henderson, S. (2003). Building Democracy in Contemporary Russia: Western Support for Grassroots Organizations. Ithaca: Cornell University Press
Sundstrom, L. M. (2006). Funding civil society: foreign assistance and NGO development in Russia. Stanford, California: Stanford University Press.

⁹ Henderson, S. (2003). Building Democracy in Contemporary Russia: Western Support for Grassroots Organizations. Ithaca: Cornell University Press.

¹⁰ <https://engage.org.ua/civil-society-rises-again-to-fight-covid-19-2/>

¹¹ <https://rpr.org.ua/news/v-ukraini-do-protydii-covid-19-dolucheni-mayzhe-polovyna-ho-doslidzhennia/>

¹² Див. детальніше: Backgrounder: Боротьба з COVID-19 в Україні: від загального локдауну до адаптивного карантину // https://democracy-reporting.org/ua/dri_publications/backgrounder-ukraines-response-to-covid-19/

Також, варто звернути увагу на збереження суспільної зацікавленості у ключових питаннях розвитку держави (боротьба з корупцією, судова реформа, децентралізація тощо) поряд зі звичайними людськими питаннями: безпека, здоров'я, порядок тощо.

Таким чином, пандемія та карантинні обмеження негативно вплинули на стан та спроможність організацій громадянського суспільства здійснювати діяльність, але не зупинили їх. Разом із малим та середнім бізнесом, представники «третього сектору» відчують погіршення загального становища та перешкоди для нормальної роботи. Хоча громадські організації поступово адаптуються до діяльності у нових реаліях, вони потребують уваги та підтримки для подолання негативних наслідків.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Рік при владі нового президента не лише не став проривним у відносинах із громадянським суспільством, а й, навпаки, став роком невиправданих очікувань. Відсутність належної комунікації з боку влади та відсутність бажання використати високий потенціал довіри до громадянського суспільства для реалізації необхідних реформ створюють вакуум у цих відносинах. Брак вирішення застарілих проблем та накопичення нових призводить до розчарування та загострення негативних процесів.

Незважаючи на таке «холодне» ставлення до громадянського суспільства, і більш того, намагання обмежити діяльність провідних організацій громадянського суспільства, затаврувавши їх як «соросят» та «грантожерів», громадянське суспільство не тільки внутрішньо зростає, зважаючи на об'єктивні фактори, але і намагається самовдосконалюватись, про що говорить, наприклад, проєкт «Карти правових реформ для громадянського суспільства».

Однак не всі проблемні питання знаходять належну відповідь. Особливо важливим є досягнення в роботі організацій громадянського суспільства балансу між цілями допомоги та реальністю імплементації проєктів, створення базових, первинних, низових осередків, побудова широких мереж та розвиток публічності, підвищення загальної громадської активності на всіх рівнях.

Пандемія та карантинні обмеження не зупинили діяльність організацій громадянського суспільства, але справили на них, як і на інші сфери суспільного життя, достатньо відчутний негативний вплив. Утім, громадським організаціям вдається адаптувати свою активність та суспільно важливу роботу до реалій сьогодення. Такий перехід потребує окремої уваги та підтримки.

Таким чином, при впровадженні проєктів в Україні та співробітництві з українськими організаціями громадянського суспільства варто:

- зосередитись на інституційній підтримці спроможності таких організацій та розширення їх числа, особливий акцент треба зробити на побудові локальних мереж, що базуються на широкому охопленні базовими, первинними осередками, окремо виділити заходи для стимулювання адаптації діяльності цих організацій під час пандемії та карантинних обмежень;

- розвивати систему взаємопідтримки та громадського «тиску» у випадках продовження практики атак на активістів;
- сприяти налагодженню діалогу громадянського суспільства із владою, досягнення належного рівня «зворотного зв'язку», стимулювати реальне наповнення участі громадськості в прийнятті відповідних управлінських рішень та забезпечення від формалізації таких процесів;
- стимулювати саме низовий громадський активізм і залучення, особливо в рамках децентралізації;
- приділити увагу підтримці молодіжних проєктів та залучення молоді до активного громадського життя;
- продовжити підтримку проєктів участі громадськості в процесах антикорупційної та судової реформи, забезпечення захисту прав людини, підвищення електорального грамотності;
- стимулювати пошуки та впровадження нових способів та засобів участі громадян у суспільному житті, зокрема за допомогою новітніх технологій.